

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Предмет: «Юридична психологія»

ЛЕКЦІЯ 3.1
ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ОСОБИСТОСТІ ПРАВОПОРУШНИКА

1. ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ ТА ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Особистість злочинця – свідомий суб'єкт, наділений сукупністю біологічно обумовлених і соціально детермінованих властивостей, поведінка якого визначається антисуспільною спрямованістю, що виникає під впливом певних суспільно-політичних, економічних та соціокультурних умов.

Детермінація злочинної поведінки:

А. Біологізаторські концепції особистості злочинця

Антропологічний напрям у визначенні природи злочинця звичайно пов'язують із іменем італійського лікаря-психіатра Ч. Ломброзо.

Він вважав, що всі здатності і нахили людини вроджені і знаходяться в прямій залежності від будови і розвитку певного відділу мозку.

Конституціональний напрям був заснований Е. Кречмером та У. Шелдоном.

Розроблена система так званих “соматотипів” і виділені три основні типи будови тіла (пикніки, астеніки, атлети), що дозволяло класифікувати індивідів за будовою тіла, а потім використовувати одержані дані як базу для визначення особливостей темпераменту.

В одній із своїх робіт У. Шелдон доводив, що 200 молодих злочинців, які перебували на обліку в Бостонському агентстві з надання допомоги, відрізнялися за своїми тілесними характеристиками від незлочинців.

- **Генетичний напрям.** Відкриття в галузі генетики оживили і загострили наукову дискусію щодо біологічних детермінант злочинності. На початку 50-х років у США в злочинця, якій вчинив декілька вбивств, при медичному обстеженні було виявлено наявність додаткової хромосоми типу “У”. Майже одночасно цю додаткову хромосому було виявлено також у злочинця, який вчинив вбивство у Франції.

Було оголошено, що нарешті виявлено “хромосому насилля”, “хромосому жорстокості”.

Фрейдизм.

Жодне відкриття в сфері мотивації людської поведінки не залишало осторонь проблему протидії злочинності. Повною мірою це стосується вчення З. Фрейда, австрійського психіатра і психолога, засновника психоаналізу.

Він розглядав структуру особистості як таку, що складається з трьох інстанцій: “Воно”, “Я”, “Над-Я”.

Аналітична психологія К. Юнга.

Автор виділяв у несвідомому дві складові: особисте несвідоме і колективне несвідоме. Перше включає все, що людина прагне забути, витіснити із свідомості, але залишається як слід у несвідомому.

Вміст колективного несвідомого не набувається протягом життя однієї людини, воно є вродженими інстинктами і первісними формами розуміння – так звані архетипи або ідеї.

Б. Соціологізаторські концепції особистості злочинця

Індивідуальна психологія А. Адлера.

Автор обґрунтував положення про обумовленість психіки людини суспільними умовами існування. Згідно його теорії, у всіх духовно нещасних, погано вихованих або невротичних натур у дитинстві не було умов для розвитку соціальних почуттів, і тому їм не вистачає мужності, оптимізму, впевненості в своїх силах.

Теорія диференційного зв'язку Е. Сатерленда – в центрі її уваги знаходяться частота, інтенсивність і значення соціальних відносин, а не особливості особистості або характеристики оточення.

Запропонована Е. Сатерлендом теорія базується на наступних положеннях: злочинній поведінці навчаються, взаємодіючи в процесі спілкування з іншими особами; навчання злочинній поведінці відбувається переважно в групах, де відносини мають безпосередній, особистий характер; специфічна спрямованість мотивів і прагнень формується на основі оцінок правових норм як прийнятних чи неприйнятних; особа стає деліквентом внаслідок переважання в неї оцінок, сприятливих для порушення закону, над оцінками, що цьому не сприяють; процес навчання злочинній поведінці в ході контактів з моделями злочинної і незлочинної поведінки включає в себе механізми, що діють в процесі будь-якого навчання.

Теорія аномії Р. Мертона присвячена питанням відповідності світогляду індивіда існуючій в суспільстві системі соціальних цінностей.

При аномії нормативні стандарти поведінки та поширені в суспільстві переконання послаблені або відсутні. Її наслідком стає відчуження – відхід індивіда від оточуючого світу або його недостатня внутрішня інтеграція. Зазвичай це проявляється у соціальній ізоляції чи протиставленні себе суспільству, в тому числі у вигляді протиправної поведінки.

Концепція нейтралізації С. Сайкса та Т. Матзи полягає у висвітленні механізмів виправдання делінквентної поведінки.

різновиди нейтралізації:

- 1) заперечення відповідальності (людина вважає себе скоріше об'єктом дії, ніж її суб'єктом, вона – жертва обставин);
- 2) заперечення шкоди (людина вважає, що насправді ніхто не страждає від її дій);
- 3) заперечення наявності жертви (спричинення шкоди не розглядається як протиправне);
- 4) засудження засуджуваних (людина вважає всіх, хто її засуджує, лицемірами, замаскованими девіантами, якими керують негативні почуття);
- 5) посилення на вищі обставини (порушення вимог суспільства нейтралізується тим, що людина робить це в ім'я відданості малим групам).

Теорія стигматизації спирається на положення, сформульовані Ф. Танненбаумом. Згідно їй, ніщо не є злочином, але суспільство визначає деякі вчинки як злочинні і таврує їх.

Виділяють наступні ознаки процесу стигматизації:

- 1) жодна дія не злочинна сама по собі, вона є такою в силу закону;
- 2) визначення того, що є злочинним, відбувається інтересах пануючих у суспільстві груп;
- 3) людина стає злочинцем не тому, що вона порушила закон, а внаслідок наділення її владою таким статусом;
- 4) у вчиненні злочинів викривають лише небагатьох, тоді як багато хто може бути винним не менше;
- 5) характеристики злочинця (належність до меншості, відсутність постійного місця проживання, освіта тощо) впливають на суворість покарання;
- 6) карна юстиція виходить із стереотипного уявлення про злочинця як про людину низьких моральних якостей, що заслуговує на засудження;
- 7) тим, хто одного разу був затаврований як злочинець, важко звільнитися від цього тавра, поновити своє становище в суспільстві.

2. СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

Основні рівні особистості злочинця:

Перший рівень – вроджені особливості, що визначають темп психічної активності, силу і рухливість психічних процесів, стійкі емоційні властивості та інші параметри, котрі стосуються темпераменту.

Другий рівень характеризується сукупністю стійких якостей, що сформувалися в процесі індивідуального розвитку в соціальному середовищі і проявляються у вигляді типових реакцій і поведінки.

Третій рівень стосується соціальної спрямованості особистості, ієрархії її цінностей і моральних установок.

Психологія правопорушника характеризується антисуспільною спрямованістю, і виділяє такі її типи:

- асоціальна – коли поведінка не збігається з інтересами суспільства, але не має чітко вираженого негативного ставлення до нього і не завдає суттєвої шкоди;
- антисоціальна – поведінка суперечить інтересам суспільства і шкідлива для нього, але не є небезпечною для засад суспільного буття;
- суспільно небезпечна – свідомо спрямована проти основних засад суспільства, коли поведінка становить значну, серйозну небезпеку.

Суспільно небезпечна спрямованість, у свою чергу, поділяється на три підтипи:

- некримінальний – при антисуспільній, але не злочинній поведінці і відсутності ймовірності криміналізації в майбутньому;
- передкримінальний – при такій же поведінці і високій ймовірності того, що в майбутньому особа криміналізується і стане злочинцем;
- кримінальний – після вчинення злочину і ймовірності його повторення в майбутньому.

3. ЗЛОЧИННА ПОВЕДІНКА ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Структуру конкретного злочину можна охарактеризувати як діяння, що складається з чотирьох елементів:

- об'єкта (на що спрямоване діяння),
- об'єктивної сторони (способу вчинення діяння), суб'єкта (особи, що вчинила діяння)
- суб'єктивної сторони (ставлення до діяння та його результатів).

Етапи формування злочинної поведінки:

- 1) формування особистості з антисуспільною спрямованістю;
- 2) мотивація антисуспільного вчинку (мотиваційний етап);
- 3) прийняття конкретного рішення про його здійснення (етап цілепокладання);
- 4) реалізація цього рішення, включаючи сам вчинок та настання його наслідків (операціональний етап).

Поведінка – ланка, що опосередковує взаємовідносини між свідомістю людини і зовнішнім світом.

Елементарною ланкою поведінки є **вчинок** – одинична цілеспрямована дія, взята у нерозривній єдності суб'єктивних спонукань і соціально значимих наслідків.

Злочин – вольовий акт людської поведінки, що знаходиться під контролем свідомості: вибірковість поведінки стає основою кримінальної відповідальності за його вчинення.

Кримінально-правове поняття злочину визначається двома основними категоріями – **суспільної небезпеки** і **протиправності**.

Злочинна поведінка є процес, що розгортається у просторі та часі і включає не лише самі дії, але й попередній вплив на особистість, психологічні явища та процеси, які визначають генезис протиправного вчинку.

Загалом потреби злочинця відрізняються такими ознаками:

- 1) нерозвиненість соціально-необхідних потреб;
- 2) матеріально-утилітарний характер;
- 3) перебільшення потреб, тобто перевищення середнього стандарту і правомірних можливостей їх задоволення.

В осіб, які вчинили тяжкі насильницькі злочини, потреби видозмінилися таким чином:

- - потреба у спілкуванні – в насильство над оточуючими;
- - потреба у самоствердженні – у прагнення домінувати, застосовувати силу, принижувати іншу людину;
- - потреба у визнанні – в егоцентризм;
- - потреба у повазі – в демонстрацію своєї переваги будь-яким чином.

Прагнення до вчинення конкретного злочину можна поділити на чотири групи:

- 1) *до результату дії* – при співпадінні мети і наслідків, що наступили;
- 2) *до самих дій* (коли мета і результати не співпадають);
- 3) *до злочинної поведінки* безвідносно її результату;
- 4) *до самоствердження* через демонстрацію сили, хоробрості, домінування та інших проявів злочинного змісту.

Потреби особи та необхідність їх задоволення опосередковують виникнення **мотиву** – обґрунтування свідомого рішення діяти задля її задоволення.

За джерелами утворення, специфікою відносин мотиви можна поділити на декілька груп:

- 1) *особистого характеру* (помста, ревності, особиста зацікавленість);
- 2) *такі, що не мають прямого (безпосереднього) особистісного значення* (хуліганство, прагнення протидіяти законним вимогам представників закону, порушення громадського порядку);
- 3) *зумовлені протиправною поведінкою потерпілого чи ситуацією* (ексцес оборони, невиправданого ризику), коли утруднена правильна оцінка подій та прийняття адекватного рішення.

Безпосередньою причиною виникнення мотиву звичайно виступає **привід** – об’єктивний чинник (випадок, обставина), що використовується при вчиненні злочину; це може бути образа, сварка, насильство тощо.

Приводи можуть бути *типовими* чи *нетиповими*, *суттєвими* чи *незначними*. Мотив також може виникнути без зовнішніх приводів, більш того – спровокуватися потерпілим (наприклад, при хуліганстві).

Мета – форма реалізації мотиву, яка втілюється у діях і результатах; взаємозв'язок мотивів і цілей дій – основа змісту зазначеного етапу злочину, що завершується прийняттям рішення діяти.

Прийняття рішення – психологічний процес вибору найбільш бажаного варіанту злочинної поведінки, безпосередньо пов'язаний із її вибірковістю.

Структура процесу прийняття рішення представлена наступними етапами: 1) підготовчий – переробка інформації і осмислення варіантів наступних дій (бездіяльності), можливих наслідків; 2) основний – вибір одного, найбільш прийняттого варіанту дій; 3) контрольний – оцінка рішення з позицій необхідності і доцільності, його можлива корекція, зміна спрямованості наступних дій і прийняття нового рішення, у тому числі – сполученого з відстроченням задуманого та добровільною відмовою від здійснення злочинного умислу.

Заключним (операціональним) етапом психологічної структури злочинної поведінки є реалізація прийнятого рішення – безпосереднє вчинення злочину. Власне поведінкою є лише цей заключний етап, коли злочин реалізується зовні і набуває юридичної значимості.

Теми рефератів

- 1. Психологічна характеристика корисливого злочинця.
- 2. Психологічна характеристика насильницького злочинця.
- 3. Психологічна характеристика корисливо-насильницького злочинця.
- 4. Психологічна характеристика неповнолітнього правопорушника.
- 5. Психологічна характеристика жіночої злочинності.
- 6. Психологічна характеристика підлітково-молодіжної злочинності.

Література

- Бочелюк В.Й. Юридична психологія: Навч. пос. / В. Й. Бочелюк. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 336 с. — С. 198-210.